

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)
رشته علوم سیاسی

موضوع:

مصلحت اندیشی سیاسی در آراء و اقدامات خواجه نصیرالدین توسی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر علی اکبر امینی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عباس سلطانیلو

پژوهشگر :

روییا غلامی

سال تحصیلی:

تابستان ۹۰

تقدیر و تشکر

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او گزاردن نتوانند و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنانکه وجودمان وامدار وجودشان است، و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز.....

بدون شک جایگاه و منزلت معلم اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگارم. اما از آنجا که تجلیل از معلم سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب " من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عز و جل " :

از پدر و مادر عزیزم... این دو معلم بزرگوaram... که همواره بر کوتاهی و درستی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت هایم گذشته اند و در تمام عرصه های زندگی یار و یاور بی چشم داشت برای من بوده اند.

از عموی بزرگوaram که بدون یاری وی اتمام این پایان نامه امکان پذیر نبود.

از استاد صبور و با تقوا؛ جناب آقای دکتر علی اکبر امینی مدیریت محترم کرسی گروه، که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند.

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر عباس سلطانلو که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این رساله به نتیجه مطلوب نمی رسید.

و از استادان فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر قدسی و جناب آقای دکتر تیری که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

تعهذنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانف رویا غلامی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۷۱۰۹۰۰۱۵۰۰ در رشته علوم سیاسی در تاریخ ۹۰/۶/۲۰ از پایان نامه خود تحت عنوان مصلحت اندیشی سیاسی در آراء و اقدامات خواجه نصیرالدین توسی با کسب نمره و درجه دفاع نموده ام بدینوسیله

متعهد

می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق رو پژوهش انجام شده توسط اینجانف بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانف مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۰/۶/۲۰

رویا غلامی دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره به
حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی دانشکده علوم سیاسی این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشکده تهیه شده است	
نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱
کد شناسایی پایان نامه: 10120812892045	
عنوان پایان نامه: مصلحت اندیشی سیاسی در آراء و اقدامات خواجه نصیرالدین توسی	
نام و نام خانوادگی دانشجو: رویا غلامی شماره دانشجویی: ۸۷۱۰۹۰۰۱۵۰۰ رشته تحصیلی: علوم سیاسی	تاریخ شروع پایان نامه: نیمسال اول ۸۹-۹۰ تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۰/۶/۲۰
استاد راهنما: جناب آقای دکتر علی اکبر امینی استاد مشاور: جناب آقای دکتر عباس سلطانلو	
آدرس و شماره تلفن:	
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده): این رساله در مورد اقدامات، آراء و افکار سیاسی خواجه نصیرالدین توسی می باشد. وی از اندیشمندان بزرگ شیعه مذهب قرن هفتم ه. ق بود، که در اواخر دوران عباسیان و اوایل حکومت مغولان می زیست. خواجه توسی نخستین فردی بود که فلسفه و کلام را به طور وسیعی در هم آمیخت. وی علاوه بر نبوغی که در علم کلام و فلسفه داشت، در منطق، هیأت و نجوم، ریاضیات، طب، جغرافیا، تفسیر، فقه و ... نیز یکی از نوابغ عصر خود به شمار می آید. این پژوهش را با این سوال که حکمت و مصلحت در اقدامات و اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین توسی چه جایگاهی دارد، آغاز نمودم و در صدد بودم که به بررسی نقش خواجه توسی از یک سو در فرو پاشی خلافت پوسیده عباسی و از سوی دیگر مقدمات تحکیم وحدت ملی در سایه ایدئولوژی شیعی بپردازم. در انتها به این نتیجه رسیدم که خواجه توسی در بر اندازی خلافت عباسی توسط مغولان نقش موثری داشت و به درون دستگاه مغولان در ایران که ایلخانان نامیده می شدند راه یافت و از رهگذر همکاری با مغولان به اقدامات مفید و موثری برای اسلام و ایران دست زد و در نهایت با اقدامات خود زمینه ساز رسمی شدن مذهب تشیع در ایران گردید.	
نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهشنامه دانشکده مناسب است _ مناسب نیست تاریخ و امضاء	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۳.....	فصل اول : کلیات
۱۱.....	فصل دوم : تعریف مفاهیم
۲۲.....	فصل سوم:زمینه های پیدایی و تبویب فقه شیعه.....
۲۳.....	الف - سیر تطور و تکامل فقه عمومی شیعه
۶۸.....	ب- سیر تطور و تکامل فقه سیاسی شیعه
۱۱۲.....	ج- انشعابات شیعه
۱۲۰.....	فصل چهارم : آراء و افکار سیاسی خواجه نصیر الدین طوسی
۱۲۱.....	الف - بنیادهای فلسفی - سیاسی خواجه نصیر الدین توسی
۱۳۳.....	ب- سیاست در اندیشه سیاسی خواجه نصیر الدین توسی
۱۴۵.....	ج- فلسفه سیاسی خواجه نصیر الدین توسی

- د- دولت در اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین توسی ۱۷۲
- فصل پنجم : نقش خواجه توسی در سقوط خلافت عباسی و تاثیر او بر مغولان ۲۰۴
- الف - خواجه نصیرالدین توسی در توس و نیشابور..... ۲۰۵
- ب- خواجه نصیرالدین توسی در دربار اسماعیلیه ۲۰۷
- ج- فتح بغداد و نقش خواجه نصیرالدین توسی در آن ۲۱۸
- د- خواجه نصیرالدین توسی در دربار مغولان ۲۲۲
- ه- دیگر بزرگان هم عصر خواجه توسی در برخورد با مغولان..... ۲۳۴
- فصل ششم : نتیجه گیری ۲۴۵

مقدمه:

امروز که تمدن ایران زمین یکه می تازد و موزه نشینی را برنمی تابد، وامدار دورانی است که اندیشمندانی، حافظ فرهنگ آن بودند. آنان که این مرز و بوم را به اوج شکوه خود رساندند. کسانی که جست و جوگران حقایق در تاریکی روزگار سخت سیاسی-اجتماعی بودند. از قلاع اسماعیلیان کج اندیش تا دربار مغولان ویرانگر. در چنین روزگاری، بزرگ مردی سربرآورد که خواجه توسی اش می خواندند. مرد بزرگی که نامش همواره بر زبان تاریخ اندیشه جاری است. علم، هوشمندی، مصلحت اندیشی و زمان شناسی اش از وی شخصیتی توانمند و جریان ساز ساخت؛ چنان که در گسترش مذهب شیعه امامیه سهمی بسزا یافت و زمینه ساز به رسمیت شناختن مذهب تشیع در ایران گردید. اینک در این دوران، بر ماست که افتخارات تمدنی خود را یادآور شویم و فرهنگ غنی صدرنشینانمان را سرلوحه ی تحول امروز نماییم. رساله حاضر، پیرامون زندگی، عملکرد، اقدامات و اندیشه های فلسفی-سیاسی بزرگ مردی است که اگر چه قرن ها پیش از ما می زیست، اما تبیین افکار و اعمال او، برای ما الگویی موثر و مناسب می باشد. توجه و بررسی شخصیت خواجه و خدمات ماندگار وی بسیار ارزشمند و مفید می باشد، چراکه وی در روزگار خود منشأ تحولات شگرفی برای اسلام و ایران بود. وی در شرایط بسیار حساس و بحرانی آن روزگار که اساس اسلام و موجودیت ایران در خطر بود و مغولان خونخوار به تخریب و غارت منابع و ذخایر ملی، دینی و فرهنگی ما مشغول بودند، خواجه به عرصه سیاست وارد شد تا با دستان همان مغولان خونخوار، اسلام را سربلند و ایران را از نو بازسازی نماید. وی از آزادی مذهبی حکومت مغولان برای ترویج مذهب شیعه امامیه بهره جست و زمینه ی رسمی شدن تشیع را در ایران فراهم نمود. وی با وجود اینکه در دستگاه مغولان به قدرت دست یافت، یعنی در کنار تخصص های گوناگون علمی خود، قدرت سیاسی و مالی یافت، با این حال در برابر برخورد های تند و تهمت های دشمنان متعصب،

دلسوزانه و محترمانه عمل کرده و علوم و فنون و قدرت سیاسی خود را در جهت اصلاح و قدرت مسلمانان به کار گرفت. خواجه اندیشمندی سیاسی بود و تفکر سیاسی وی به تفسیر جهانی می پردازد که آن را هدفمند و انسان را کمال گرا و کمال نگر دانسته و سیاست در آن را سیاست الهی قلمداد کرده که او را به ملکات انسانی و فضایل هدایت می نماید و چنین سیاستی تنها در نظام امامت متصور و قابل اجراست، لذا تبیین مجموعه اقدامات، آراء و نظریه های سیاسی وی دارای اهمیت خاصی بوده و از اهداف این رساله است.

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱- بیان مساله تحقیق:

ابو جعفر محمد بن حسن ابی بکر، مشهور به خواجه نصیرالدین توسی از خانواده علمی فیروز شاه جهرودی است. وی در سال ۵۹۷ هـ ق در توس به دنیا آمد و تا سال ۶۷۲ هـ ق که به جهان باقی شتافت جمعاً ۱۸ سال با سلاطین مغول هم عصر بود. خواجه نصیر فیلسوفی واقع گرا و حقیقت گرا است. وی حکمت و فلسفه را از آن جهت می خواهد که نفس انسان کمال و سعادت خود را در اتصاف و تخلق به آن می داند. بنابراین تأملات فلسفی خواجه نصیر حاصل دغدغه هایی است که وی آن را خارج از ذهن خود و در مواجهه با بحران های فکری و نظری و دوری جامعه از تفکر فلسفی و حاکمیت افکار اشعری دریافت نموده و تا بدانجا پیش می رود که حکمت را حاکم بر تمام وجود و هستی خود می داند، به طوری که هر آنچه می گوید و هر آنچه عمل می کند، همان است که حکمت می طلبد. وی با همکاری خود در حمله مغولان به خلیفه عباسی و برچیده شدن بساط آنها، خلافت ۵۲۵ ساله عباسیان را که روزی با تدبیر ایرانیان بر سر کار آمده بود و به تدبیر آنها قدرتمند شده بود و سرزمینهای بزرگی را تحت تسلط خود گرفته بود، پایان داد و تأثیر تدبیر یک اندیشمند بزرگ ایرانی را نشان داد، زیرا سیاست حق شناسی-تن آسایی و کارشکنانه عباسیان موجب شده بود که سرزمین ایران مورد هجوم و یغمای مغولان خون آشام قرار گیرد. خواجه با سیاست مدبرانه و حکیمانه خود، زمینه استقلال کامل و آزادی ایران را نیز فراهم کرد تا حکومت شیعی - ملی صفویان با قدرت چشمگیری در ایران برقرار و آرزوی دیرین مردم ایران برآورده شود. نقش فیلسوف سیاستمداری چون خواجه نصیر در این حادثه سهمگین نشان داد که چگونه می توان تهدیدها را تبدیل به فرصت کرد و از خطرها و خرابی ها کاست و بر پیشرفت و توسعه افزود. او توانست به مقتدان خود در همکاری با مغولان در سقوط خلافت عباسی نشان دهد، که دین خدا با خلافت خلفای عباسی مساوی نیست، زیرا پس از سقوط سلسله عباسی نه تنها اسلام آسیب ندید بلکه توانست حقایق درخشانش همچنان نورافشانی کند و در مغولان نفوذ کرده و از ادامه حملات ویرانگر آنها جلوگیری نماید.

۲- اهمیت موضوع تحقیق:

توجه به خواجه نصیرالدین توسی به دو علت دارای اهمیت است: علت اول آن است که وی در دوران حساس و بی بدیلی از تاریخ ایران زیسته است. دورانی که بیش از هر زمان دیگر فرهنگ و تمدن ایرانی در معرض تهدید و خطر بوده است و این تهدید بیش از همه از جانب مغولان بود. علت دیگر، موقعیت خواجه توسی در دستگاههای حکومتی و وجود شرایطی برای دخالت و تغییر وضعیت سیاسی - اجتماعی ایران است. شواهد نشانگر آن است که، خواجه توسی توانسته در ایجاد تحولات مؤثر و مفید باشد و نقش گذار از شرایط پیش از حمله مغولان به بعد از آن را عهده دار شود و از میراث شیعی و ایرانی دفاع نماید.

۳- انگیزه انتخاب موضوع تحقیق:

انگیزه نگارنده در انتخاب این موضوع، علاوه بر توصیه استاد بزرگوار جناب آقای دکتر امینی، علاقمندی به آن به موجب آنکه یکی از تاریکترین برهه های تاریخ ایران، توسط خواجه نصیر و بعدها شاگردانش، به نقطه ی عطفی در تاریخ ایران مبدل گشت، که در نهایت به رسمی شدن مذهب تشیع در این مرز و بوم که آرزوی دیرینه ی شیعیان ایرانی بود، انجامید.

۴- هدف های تحقیق:

اگر چه کتابها و مقالات بسیاری درباره خواجه نصیرالدین توسی به رشته تحریر درآمده است، اما همچنان لازم است در این زمینه تحقیقات مفصل تری انجام گیرد. اهداف این رساله حول محور جنبه های مختلف زندگانی خواجه نصیر اعم از علت ورودش به قلاع اسماعیلیه و نقشش در از میان بردن خلافت عباسی و همچنین اقداماتش در طول دوران حکومت مغولان در ایران و مصلحت اندیشی وی در مواجهه با حوادث و رویدادهای زمانه اش، دور می زند.

۵- بررسی متون موجود:

در مورد اقدامات و فلسفه ی سیاسی خواجه نصیرالدین توسی کتاب هایی چند نگاشته شده است . از جمله کتاب احوال و آثار خواجه نصیر الدین توسی نوشته ی محمد تقی مدرس رضوی، کتاب اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین توسی تألیف مرتضی یوسفی راد، کتاب تاریخ اندیشه سیاسی اسلام نوشته ی آنتونی بلک ، کتاب سرگذشت و عقاید فلسفی خواجه نصیر الدین توسی به قلم محمد مدرس زنجانی، کتاب تاریخ مغول تالیف عباس اقبال آشتیانی و کتاب دین و دولت در ایران عهد مغول به قلم شیرین بیانی و در این زمینه به رشته تحریر در آمده است، ولیکن هیچ کدام به نحو جامع و کامل به این موضوع از لحاظ سیاسی- فلسفی و تاریخی پرداخته اند، لذا رساله حاضر متکفل چنین امری است و سعی نموده است به نحو کافی و وافی مبین اقدامات و فلسفه سیاسی اندیشمندی بزرگ، چون خواجه توسی باشد.

۶- محدودیت ها و مشکلات تحقیق:

کمبود منابع مورد نیاز و وجود دیدگاههای گوناگون و بعضاً متضاد در مورد خواجه توسی و اقداماتش از جمله مشکلات و محدودیت های این تحقیق بود.

۷- سوال اصلی:

حکمت و مصلحت در اقدامات و اندیشه ی سیاسی خواجه نصیرالدین توسی چه جایگاهی دارد؟

۸-سوالات فرعی:

۸-۱- خواجه توسی چه تحولی را در فقه شیعه ایجاد کرد؟

۸-۲- در آراء و افکار سیاسی خواجه توسی جامعه و دولت مطلوب کدام است؟

۸-۳- خواجه توسی چه نقشی در تحولات زمانه خود ایفا کرد؟

۹-فرضیه اصلی:

اقدامات و حکمت مصلحت جویانه و واقع بینانه خواجه نصیرالدین توسی سبب تقویت بنیان های وحدت ملی ایران بر مبنای ایدئولوژی تشیع گردید.

۱۰-فرضیه های فرعی:

۱۰-۱- خواجه توسی برای اولین بار فلسفه و فقه را به طور وسیعی در هم آمیخت و میان فلسفه و کلام آشتی برقرار کرد.

۱۰-۲- خواجه توسی جامعه ای را که در آن انسان کمال گرا بوده و سیاست در آن سیاست الهی و دولت آن دولت امامت است که انسان را به فضایل و سعادت می رساند، مطلوب می داند و به دنبال مدینه فاضله است.

۱۰-۳- خواجه توسی با اقدامات سیاسی مصلحت جویانه اش، از جمله نقشش در براندازی خلافت عباسی و همکاری اش با حکومت مغولان و تربیت شاگردان بزرگی چون علامه حلّی، زمینه ساز رسمی شدن مذهب تشیع در ایران گردید.

۱۱- چهارچوب نظری:

در این پژوهش محقق بر آن است که نقش یکی از اندیشمندان بزرگ مسلمان را از یک سو در فروپاشی خلافت پوسیده عباسی و از سوی دیگر مقدمات تحکیم وحدت ملی را در سایه ایدئولوژی شیعی بررسی کند.

۱۲- روش تحقیق:

روش تحقیق رساله حاضر توصیفی - تشریحی و تاریخی می باشد.

۱۳- روش گردآوری اطلاعات:

روش گردآوری اطلاعات این رساله بیشتر اسنادی - کتابخانه ای و داده های اینترنتی می باشد.

۱۴- متغیرها:

۱-۱۴- متغیر مستقل:

حکمت و واقع بینی خواجه نصیرالدین توسی

۲-۱۴- متغیر وابسته:

تحکیم مبانی وحدت ملی و یکپارچگی داخلی ایران

۱۵- سازماندهی تحقیق:

این رساله شامل شش فصل می باشد. فصل اول آن به کلیات تحقیق اختصاص دارد و سوال اصلی، فرضیه اصلی، متغیر مستقل و متغیر وابسته آن به قرار زیر است:

سوال اصلی: حکمت و مصلحت در اقدامات و اندیشه‌ی سیاسی خواجه نصیرالدین توسی چه جایگاهی دارد؟

فرضیه اصلی: اقدامات و حکمت مصلحت جویانه و واقع بینانه خواجه نصیرالدین توسی سبب تقویت بنیان‌های وحدت ملی ایران بر مبنای ایدئولوژی تشیع گردید.

متغیر مستقل: حکمت و واقع بینی خواجه نصیرالدین توسی

متغیر وابسته: تحکیم مبانی وحدت ملی و یکپارچگی داخلی ایران

فصل دوم به تعریف مفاهیم مربوط است. در فصل سوم به زمینه‌های پیدایی و تبویب فقه شیعه پرداخته شده است. این فصل شامل سه بخش می باشد. در بخش اول سیر تطور و تکامل فقه عمومی شیعه از عصر پیامبر اسلام (ص) تا دوران خواجه توسی (قرن هفتم ه.ق)، بررسی شده است و در بخش دوم سیر تطور و تکامل فقه سیاسی شیعه از دوران پیامبر (ص) تا قرن هفتم ه. ق مورد بررسی قرار گرفته است و بخش سوم به بررسی اجمالی سایر شاخه‌های شیعه از جمله اسماعیلیه اختصاص دارد. در فصل چهارم به آراء و افکار سیاسی خواجه نصیرالدین توسی پرداخته شده است. این فصل شامل چهار بخش می باشد. در بخش اول بنیادهای فلسفی - سیاسی خواجه توسی بررسی گردیده است. بخش دوم به سیاست و اقسام آن در اندیشه خواجه توسی اختصاص دارد. در بخش سوم فلسفه سیاسی خواجه توسی و انواع مدینه‌ها از دیدگاه وی بررسی شده است و بخش چهارم به دولت و اقسام سیاست دولت‌ها و سیاست نظامی و دفاعی در آراء و افکار خواجه نصیرالدین توسی اختصاص دارد. عنوان فصل پنجم، نقش خواجه نصیرالدین توسی در سقوط خلافت عباسی و تأثیر او بر مغولان می باشد. این فصل دارای پنج بخش می باشد. در بخش اول تولد و زندگی خواجه نصیر

در توس و سفرهای علمی وی بررسی گردیده است. بخش دوم به زندگی خواجه نصیر در قلاع اسماعیلیان اختصاص دارد. بخش سوم به فتح بغداد و سقوط خلافت عباسی توسط مغولان و نقش خواجه توسی در این امر مربوط است. در بخش چهارم حضور، عملکرد و اقدامات خواجه نصیرالدین توسی در دستگاه حکومت مغولان در ایران بررسی شده است و در بخش پنجم به زندگی و عملکرد دیگر بزرگان قرن هفتم هـ. ق اعم از ابن العلقمی، جوینی، سعدی، مولانا، محقق حلّی و علامه حلّی در برابر حکومت مغولان در ایران پرداخته شده است. فصل ششم این رساله به نتیجه گیری مختص می باشد.

فصل دوم:

تعريف مفاهيم

تعریف مفاهیم :

الموت:

به معنای آشیانه عقاب است : اله یعنی عقاب و آموت به معنای آشیانه می باشد که در اثر کثرت استعمال به صورت " آلموت " نوشته و خوانده شده است . از آنجایی که عقاب بر جاههای بلند آشیانه می کند، از این رو آن کوه بلند میان قزوین و گیلان را الموت نامیدند.

احکام حکومتی :

در فقه سیاسی نوعی منبع اختصاصی وجود دارد که فقها از آن به احکام حکومتی تعبیر می کنند که شامل فرامین پیامبر (ص) و امامان (ع) و زمام داری که از مشروعیت اسلامی برخوردار است (فقیه جامع الشرایط) می گردد.

اندیشه سیاسی:

پاسخی منسجم ، منظم و هدفمند برای سامان دادن به زندگی سیاسی انسان.

اهل حل و عقد:

یعنی اهل اجتهاد یا خبرگان . اینان افراد برجسته ای هستند که به علم و عدالت و امانت و صداقت و صاحب نظر و خبره بودن در میان مردم مشهورند.

افاضل حکما:

حکما کسانی اند که عقول کامل، فطرت های سلیم و عادات صحیحی دارند، همچنین دارای تاییدها و هدایت های الهی و ربانی می باشند، گر چه تعدادشان کم است. اینان معرفت از مبدأ و معاد و مسائل آن را به قدر توانایی تحصیل کرده اند. محقق توسی این گروه را افاضل حکما تعبیر می کند.

انذار:

نوید نعمت سعادت اخروی و وعید دوزخ و شقاوت است، که افراد را به اطاعت از خدا و حفظ نظم و یاری یکدیگر وا می دارد .